

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 26

1945

U P P S A L A 1 9 4 5

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1946
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
45442

'Romanesk', 'romantisk', 'romantik' i svensk litteratur till omkring år 1810.

Av *Gunnar Reinhard*.

I mitten av 1600-talet dyker ett ord upp i litteraturen, vars historia och betydelseutveckling varit den omedelbara anledningen till ett flertal avhandlingar.¹ Det är i England, som adjektivet *romantic*, tydligen bildat efter *romant*, vilket i sin tur lånats från det franska *romaunt*, först visar sig. *Romance, romancicall, romancial, romancy* m. fl. återfinnas till en början jämsides med *romantic* men undanträngas snart av detta senare. Ordets ursprungliga innebörd synes vara »lik de gamla romanerna», och detta visar otvivelaktigt, att man vid denna tid fått upp ögonen för vissa karakteristiska drag hos dessa romaner, vilka man började bli kritiskt inställd emot. Det är dels de medeltida chevalereska romanerna och dels de franska galanta romanerna, vilkas onatur man nu vänder sig emot. *Romantic* får alltså betydelsen »överdriven», »löjlig», »överklig» o. s. v. Så småningom övergår denna ordets pejorativa användning till en uppskattande sådan; vissa författare tala med förtjusning om medeltiden och den elisabethanska tiden.

Enligt Logan Pearsall Smith², vars utmärkta avhandling jag huvudsakligen följt vid utarbetandet av denna inledning, motsvaras *romantic* i dessa sina tidigare betydelser ungefärligen av det franska *romanesque*, som uppträder i början av 1700-talet och då i en översättning från Pope. *Romantic* får emellertid mycket tidigt en annan användning och kan då icke ersättas av *romanesque*. Jämsides med dess nedsättande innehåll i fråga om händelser och känslor i redan omtalade romaner framväxer en uppskattande betydelse, vad beträffar landskap och scenerier i desamma; (även ruiner, borgar, slott o. s. v., belägna i dessa landskap, kallas också snart »romantic»). När sålunda engelska böcker från denna tid översättas till franska, utelämnas helt enkelt ordet (eller remplaceras av *romanesque, pittoresque*). Marquis de Girardin och Letourneur äro de första franska författare, som omkring år 1776 med utförlig motivering upptaga detta »mot Anglois», som tidigare rent sporadiskt visat sig i översättningar under formen *romantick, romantique*. Girardin och Letourneur anse, att *romantic* innebär mera än *romanesque* och *pittoresque*. Icke

¹ Beträffande ordets tidigaste förekomst i den europeiska litteraturen hänvisas till F. Baldensperger, »*Romantique*» *ses analogues et ses équivalents*, Cambridge 1937, vars svenska citatavdelning f. ö. bygger på min uppsats.

² *Soc. for pure English, Tract 17, Four Words: Romantic, Originality, Creative, Genius*. By Logan Pearsall Smith, 1924.

bara scenen utan även det intryck vi mottaga vid dess anblick, innefattas i *romantic*. Enligt A. François¹ var Girardin en av Jean-Jacques Rousseaus närmaste vänner, och det är sålunda troligen av honom som Rousseau inspirerats att använda ordet i sin femte »Rêverie du promeneur solitaire» 1777, där han säger, att »les rives du Lac du Bienné sont plus sauvages & romantiques que celles du Lac de Geneve».²

Romantic, romantique äro alltså icke objektiva adjektiv utan uttrycka huvudsakligast den resonans och de känslor, som ett landskap e. d. uppväcker hos åskådaren. Det är naturen, sedd med romanläsarens ögon, som betecknas med ordet *romantic*. Anmärkningsvärt är, att *picturesque*, som från Italien via Frankrike vandrat in i den engelska litteraturen, kommer på modet vid samma tid som *romantic*. På samma sätt som naturen projicieras mot litteraturens bakgrund vid alla de tillfällen, då *romantic* kommer till användning, så ses scenerier, beskrivna med ordet *picturesque*, med utgångspunkt från måleriet.

Romantic inlänas i slutet av 1600-talet i Tyskland, varest *romanhaft* (liksom *romanesque*) tidigare använts, och då under formen *romantisch*. Ordet genomlöper här samma utveckling som i engelska litteraturen, men det är på tysk botten ur motsatsen mellan »klassisk» och »romantisk», som denna utveckling når sin höjdpunkt. Om denna ordets slutgiltiga betydelseutformning hänvisas till Richard Ullmann och Helene Gotthard, *Geschichte des Begriffes »Romantisch» in Deutschland*.³

På svenskt språk synes *romanesque* första gången visa sig år 1754 i Anders Säfströms »En banqueroutespelares berättelse om en sin goda väns besynnerliga öden och lefverne».⁴ I denna liksom hos Prévost i memoarform författade roman, som är en översättning från ett flertal utländska original, heter det bl. a. i »Personalier öfver et dygdigt Fruntimmer»: »Hvar och en kan lätt tänka at et så fullkomligt Fruntimmer intet saknade sina tilbedjare, hälst fadern hade lämnat henne et rikt arf. En ung sprätthök, som hade endast at tacka sin Skräddare och Peruquemakare för sina behageligheter, infant sig. Han betygade sin kärlek och sin wörndnad uti en så Romanesque stil, at hon strax fick en afsmak för hela hans person.»⁵ Ordet har här den betydelse, som det efter de realistiska och naturalistiska strömningarna i vår litteratur ånyo fått åtminstone i många fall, nämligen »överdriven», »fantastisk» i nedsättande bemärkelse.

Varken i Jacobus Serenius *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum* 1734, samme lexikografs *Dictionarium Svethico-Anglo-Latinum*, Carl Daehnerts *Vocabularium eller Tysk, Latinsk och Swensk Orda-Bok* 1746 eller Olof Linds *Deutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches oder Wörter-Buch* 1749 har ordet *romanesk* upptagits. Det är med ett viktigt undantag, som vi senare skola komma till vid behandlingen av *romantisk*, huvud-

¹ *Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau* (Paris), vol. 5, 1909.

² *Je ne sais quoi* och *I-know-not-what*, som då och då tidigare förekommit i några naturskildringar, ersättas nu sålunda av *romantique* och *romantic*.

³ *Germanische Studien*, Heft 50, Berlin 1927.

⁴ Ark 45; sid. 389 i uppl. 1783. — Till grund för denna uppsats ligger en citatsamling, som välvilligt meddelats av S. A. O. B:s red. i Lund och som korrigerats och kompletterats av mig.

⁵ Originalen till detta avsnitt finnes icke uppgivet i Bööks *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige*, Sthlm 1907, och jag har själv icke kunnat finna det.

sakligen endast för *roman*, som definitioner lämnats.¹ Men i D. Levin Möllers *Nouveau Dictionnaire François-Svedois et Svedois-François 1755*, även kallad *Frantsösk och Swensk samt Swensk och Frantsösk Lexicon* eller *Orda-Bok* översättes i spalt 1377 adjektivet *Romanesque* med »skrifwit eller talat på sådant sätt som romaner». På *Roman* gives följande tydning: »ren eller god Fransöska: en historia; nu för tiden är det en diktad historia eller kärleks-händelse». Vi känna från inledningen igen denna betydelse hos *romanesk*.

Som man kan vänta sig, dyker ordet också upp i tidningar från denna tid, vilka alltid assimilerat dylika nyheter med förtjusning. I en recension av Deguignes *Histoire des Huns, des Turces, des Mogols & des autres Tartares Occidentaux 1756* i Wildes och Gjørwells »*Den Svenska Mercurius*» 1758² uppmanas hugade populärhistoriker att göra ett utdrag ur detta lärda verk. »Men den som dermed wil befatta sig bör wara wäl hemma i språket, han bör förstå den konsten at behagligt skrifwa en historie och at leta ut det intressanta, han bör likasom wara en annan Voltaire, utan at hafwa de wårdslösheter och det *romanesque*, som finnes hos denna skribent: trowärdigheten bör wara stor hos honom, och den strängaste kärleken til sanningen förenad med al de otrogna och endast roande *Historieskribenternes* qwickhet, det är, den *alfwarsama* historien bör wara sammanparad med den lifaktiga tragedien.» Trots den beundran recensenten tydligen hyser för Voltaires förmåga att göra ett torrt och tråkigt ämne roande och intressant, uttalar han en förkastelsedom över »de wårdslösheter och det *romanesque*, som finnes hos denna skribent». Av fortsättningen »trowärdigheten bör wara stor» o. s. v. framgår, att ordet här fått en något kraftigare nyans i sin betydelse: »överdriven», »fantastisk» har övergått i »osann», »lögnaktig». Som redan påpekats i en not, återfinnes i Serenius' redan omnämnda *Dictionarium* av år 1734 en definition på *romancer*, som kan sättas i samband med förhandenvarande citat. Ordet översättes med »storpratare», »storljugare».³ Ävenså kastas ett visst ljus över *romanesk* och dess användning i ovanstående recension av en passus ur R. Ullmanns och H. Gotthards i det föregående omtalade avhandling⁴: Im »*Teutschen Bernischen Spectateur*» von 1734 bringt ein unbekannter Verfasser das Wort, und zwar setzt er es sichtlich als unwahre Erfindung gegen wahre Geschichte. Bezeichnenderweise handelt es sich auch hier wieder um eine literar kritische Auslassung, diesmal über das Thema »*Historie*». Klar stellt der Verfasser den »*Historicus*» gegen den »*Romantisten*», richtet sich gegen den Brauch der *Historici*, »mit der Wahrheit einen guten Teil Wahrscheinlichkeit zu Kram zu bringen . . . oder auch ihren eigen Gedanken und Einfällen zu favorisieren», »etwas *Romantisches* einzumischen»; »es hätte *Curtius* sich selbst und *Alexander* dem Grossen viel grössere Ehre angetan, wann er seine Heldentaten nach der puren Wahrheit beschrieben. Allein das war ihm nicht möglich, prosti-

¹ Den tydning av *romancer*, som lämnas i Serenius *Dictionarium* 1734, och även av *romancier* i Möllers *Dictionaire* 1755, står dock i ett visst sammanhang med nästkommande citat.

² Fjerde Ärgångens Andra Del, Sthlm 1758, sid. 176.

³ Jfr Möllers *Dictionaire*, Sthlm 1755, spalt 1377: *Romancier*, en som skrifwer diktade historier.

⁴ *Geschichte des Begriffes »Romantisch» in Deutschland, Germanische Studien*, Heft 50, Berlin 1927.

tuierte also seinen Helden und sich selbst, und wurde aus einem Historico jezuweilen ein Romantist». Und so argwöhnt er überall Verfälschung und romanhafte Ausschmückung. — »Das Wort» är i detta fall *romantisch*, men *romanesk* har i ovannämnda citat tydligen samma betydelse.

Åter en annan skiftning har *romanesk* i Carl Gustaf Tessins anteckning från den 13 oktober 1762¹, där »det svenska ärfrliga Konungadömet» representanter passera revy och där bland andra Kristina karakteriseras på följande sätt: »Christina lättsinnig, flygtig, obetänksam, fåfång, inbilsk och romanesk. Sannolikt skulle hon beslutat gifta sig med sin efterträdare, om detta äktenskap kunnat förlikas med hennes vurm att löpa världen omkring. Hon trodde göra sig beundrad och hon ställde så till, att man pekade finger åt henne. *Förryckt*.» Det förra citatet innehöll *romanesk* i betydelsen »överdriven», »otrolig», »lögnaktig» om stil, skrivsätt; detta senare om sätt att uppträda: »överdrivet», »affekterat», över huvud »avvikande från omgivningen».

I en recension i Gjørwells »Svenske Mercurius» år 1764² av Lettres de Milady Marie Wortley Montague har bifogats en översättning, vilken därför måhända icke säger så mycket om svenskt språkbruk, av ett från nyssnämnda dam till Pope från Adrianopel den 1 april 1717 avsänt resebrev, i vilket *romanesk* i motsats till förut behandlade exempel *möjligen* icke har nedsättande innebörd. — — Det märkeligaste äfventyr, som hänt mig under vägen, är, at jag sänär dränkt mig i Hebern. Det är, sant, at jag aldrig så litet, som jag skulle smickra mig med odödeligt namn på min döda mull, så skulle jag ock vara otröstelig deröfver, at hafva gåt miste om en så romanesque död. Och för at säga sanningen så får man intet alla dagar tilfälle, at blifva bortförd af samma ström, hvarest Orphei sjungande hufvud fordorm flöt och muvlade fram versar.» Även om en viss ironi möjligen kan spåras i dessa rader, en ironi, som genom översättningen kanske försvagats, synes mig ordet här ha ett annat, måhända tidigare innehåll: »äventyrlig», »tjusande».

Mer anmärkningsvärd är den användning objektet för vår undersökning fått i Berch d. y:s Posten för år 1769³, då ett riksmöte hållits i Norrköping: »— mit hjerta blöder, när jag tänker på den sälla trefnad, som där dageligen war. — Du påminner Dig sjelf at aldrig hörde Du där af något stojande och owäsende i några sammankomster — — aldrig wiste Du där af dueller eller Romanesquer.» Ordet begagnas här tydligen som substantiv — t. o. m. med pluralböjning — och betyder väl ungefär »överdrivet, ungdomligt, hetsigt uppträde».

År 1776 uppträder ordet ånyo och denna gång på ett mindre överraskande sätt. Det är i G. J. Ehrens värds »Dagboksanteckningar, förda vid Gustaf III:s hof⁴,» som ha författats helt och hållet efter den fransyska smaken i fråga om ordval och vändningar. Barockens riddarroman ligger antagligen bakom ordets användning. — »Som denna dagen var så alldeles lik med de många dagar vid hofvet, som ingenting förefaller, så måste

¹ Meddelad efter Crusenstolpes *Huset Tessin* 4, sid. 416.

² Sid. 581.

³ N:o 132, Onsdagen, d. 15 November 1769, sid. 1052 f. i ett brev till Norrköping från Pileophilus med anledning av riksdagsflyttningen till Stockholm.

⁴ Utgifna af E. V. Montan, Sthlm, 1877, del 1, sid. 15: Den 30 Maj, Torsdag.

jag beskrifva, huru en sådan dag användes. Förmiddagarna är man nästan mästare at rå om sig sjelf, hvar och en i sina rum eller ute ensammen på promenader til häst eller fots. Sällan eller aldrig någon visit vid någon toilette. Damerna behöfva den stunden at reparera de brecher, som deras parure, eller fågring dagen förut lidit, och som numera intet finnes af de romanesqua och stora passionerna, som fordom gjorde hofvet så ryktbart, så lever man i en stilla indifferenc och använder den tiden at tala illa om dem, man förr använde den at älska och adorerera.» I denna briljanta skildring av tristessen vid Gustaf III:s hov har *romanesk* fått något av sin ursprungliga betydelse: »romanaktig» i motsats till vardagens grå med en ironisk biton. De divertissement (»Drottning Kristinas tornerspel» m. fl.), som i början av år 1776 uppfördes på Gripsholm, Ekolsund och andra slott och som finnas skildrade i hertiginnan Charlottes dagbok, ha väl ock bidragit till att ordet här kommit till användning. (Vid skildringen av dessa »upptåg» tror man sig nästan förflyttad till barockens tid, säger Schück.)¹

Redan behandlat innehåll av »överdriven», »romanaktig» har naturligtvis *romanesk* i ett citat ur »Försök Om Fruntimmers Sinnelag, Seder och Snille I åtskilliga tidehvarf» 1778²: »Aldrig har ordet *Romanlik* (Romanesque) bordt vara så i moden. Detta ord förnöjer på dubbelt sätt fåfängan. Det befriar en at hafwa wördnad för dygder, som man ej äger; det befriar en at rådna för laster eller swagheter, dem man hafwer. Det gör oss ännu mer nögda med våra insigter. Wi tro oss hafwa alt noga wärderat och se nog högt hwad en människa är och hwad hon kan vara.» I »Försök öfver Fruntimmernas Karakter, Seder och Lynnen under särskilta tidehvarf» i P. A. Granbergs Läsning för Fruntimmer 1808–1810³ lyder citatet, som följer: »Alldrig har ordet *romanesk* bordt vara så modernt. Detta ord tillfredsställer fåfängan på ett dubbelt sätt. Det frikallar från att högakta de dygder man icke äger, det frikallar från att rodna för egna svagheter och laster. Det gör oss till lika mycket nöjda med våra insigter. Vi tro oss hafva gifvit allt sitt rätta värde och se ur en högre synpunkt hwad menniskan är och hwad hon kan blifva.» I en recension av nyssnämnda »Läsning för Fruntimmer» i »Journal för Litteraturen och Theatern» 1810⁴ förekommer också samma citat ehuru med något moderniserad stavning. Uttalandet göres om sjuttonde seklet och dess sällskapsliv och utgör tydligen en översättning av »Essai sur le caractere, les moeurs et l'esprit des femmes dans les differens siecles» 1772⁵, författad av Antoine Léonard Thomas: »Jamais le mot de *romanesque* ne dut être si à la mode. Ce mot satisfait doublement la vanité. Il dispense de l'estime pour des vertus qu'on n'a point; il dispense de rougir pour des vices ou des foiblesses qu'on a. Il nous rend encore très-contens de nos limières. Nous croyons avoir tout apprécié, & voir supérieurement ce qu'est l'homme & ce qu'il peut être.»

Vi kunna jämföra det i ovanstående vändningar tydligen som relativt ovanligt betraktade *romanesk* och dess betydelse med Jacob Björkegrens

¹ Ill. svensk litt. hist., 3 uppl., 4, sid. 458.

² Wästerås 1778, sid. 175.

³ Sthlm 1808–1810, sid. 126.

⁴ N:o 166, Torsdagen den 19 Juli 1810, sid. 663.

⁵ Par M. Thomas, Amsterdam 1772, sid. 123 f.

Dictionnaire François-Suédois et Suédois-François 1786¹: *Romanesque*, adj.c. Romanesk, Romanlik.

»Romanaktig» med nyansen »överdriven i sitt sätt» synes mig ock betydelsen vara i von Rosensteins uttalande år 1788 om Englands bekanta sändebud i Köpenhamn Hugh Elliot²: »Herr Elliot säges vara en häftig, snarsticken och något romanesk man, samt således fordra å deras sida, som med honom agera, menagement och circonspection.»

Varken i Abraham Sahlstedts Swensk Ordbok 1773³ eller Gustaf Widegrens Svenskt och Engelskt Lexicon 1788⁴ förekomma annat än definitioner för *roman* (romance), vilket i första fallet översattes med »En diktad historia om synnerliga bedrifter, särdeles i kärleks äfventyr», i senare fallet med »En diktad historia om krigs och kärleks äfventyr, A tale of adventures in war and love». Liknande betydelse har *roman* i J. G. P. Möllers Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutesches Wörterbuch 1790⁵, där ordet tolkas med »eine erdichtete Liebesgeschichte», men här förefinnes också ordet *romanlik* översatt med *romanhaft*, vilket, som redan påpekades i inledningen (sid. 78), motsvaras av *romanesk*.

I J. Hallenbergs berömda »Svea Rikes Historia under konung Gustaf Adolf den Stores regering» 1790⁶ återfinna vi ordet i det anatema den patriotiske hävdatecknaren uttalar över den franske juristen Julien Peleus, som år 1622 i Paris utgav ett arbete vid namn »Histoire de la dernière guerre entre les Suédois et les Danois, en 1610, jusqu'à la paix conclue en 1613»: »Peleus som vid alla tillfällen tager sig anledning att tala högräfvande om Danmark, beskriver denna flottan med de osmakligaste Romaneska Talsätt.» I Hallenbergs citat från Peleus karakteriseras denna flotta, som anlände till Kalmar 1612, såsom »une flotte de beaux & grands navires, que l'on pouvoit appeller les merveilles de l'Océan» o. s. v., vilket förklarar, att Hallenberg ansåg sin föregångares skrivsätt ganska överdrivet.

Innehållet »romanaktig», »fantastisk» synes ordet ha i »Orthenbergiska familjens Lidande» av August von Kotzebue 1794⁷: »Ni vet, mina Barn, at jag i natt och dimma lemnade Holland. Det skeppet på hvilket jag steg om bord var destineradt til Batavia. Capitainen var en braf man, fast han hade et konstigt hufvud. Han hade lofvat mig, at föra mig med sig til en af sina vänner på Java. Intet samvetsagg plågade mig; alla föremål rundt omkring mig, voro ännu så nya, min romaneska inbillningskraft var ännu för högt spänd.» Denna gamla betydelse hos ordet återfinnes även i J. C. Holmbergs ett år senare utkomna Fransyskt och Svenskt Lexicon⁸, där *Romanesque* översattes med »Romanesk, romanaktig». Vad beträffar *Romantique*, som här också förekommer, hänvisas till *Romanesque*.

¹ Andre Delen, Sthlm 1786, spalt 2450. Även andra uppl., Sthlm 1795, spalt 699 har samma definitioner. Jfr *Romancier*, »Romanskrifware, i synnerhet Författare af äldre romaner i gamla språket» med not 2, sid. 4 d. a.

² Nils von Rosensteins *Samlade Skrifter* 3, Sthlm 1838, sid. 330: Bref till Konung Gustaf III den 25 sept. 1788.

³ Sthlm 1773, sid. 448.

⁴ Sthlm 1788, sid. 540.

⁵ Greifswald 1790, sid. 1242. Som en kuriositet kan nämnas, att Leopold medarbetade.

⁶ Sthlm 1790, II. Bandet, sid. 412 f., not b).

⁷ Öfversättning af Gabriel Eurén, 3, 4 Kap., sid. 29.

⁸ Sthlm 1795, Tomen 2, sid. 695 f.

Anmärkningsvärt är, att *romanesk*, vilket ju så småningom dör bort, användes om det romantiska landskapet i »Skaldestycken af Ossian öfversatte från Engelskan» 1794¹: »De beskrifna händelser äro alla alfvarsamma och stora: Skådeplatsen är öfveralt vild och Romanesk. De längs efter hafsstranden sig utsträckande hedarne; det af molnskyar omgifna berget; den igenom en ensam dal strömmande floden; de här och där kringströdda ekar och Krigarnes med mossa beväxte grafvar: alt detta leder sinnet til en högtidelig uppmärksamhet och bereder det til stora och ovanliga händelser.» *Romanesk* betyder här sålunda »storslaget vild» e. d., och ordet har här tydligen, som framgår av inledningen, övertagit en av funktionerna hos *romantisk*. I detta sammanhang kan det vara på sin plats att citera Martin Lamm, Upplysningstidens romantik²: »Jämsides med den utveckling av naturkänslan, som jag i det ovanstående belyst hos vår diktningens stora representanter, går en smakförskjutning hos den stora publiken. Man börjar finna insjönaturen tam och ointressant och uppsöker med förkärlek de naturmotiv, som man med det vid denna tid gängse modeordet betecknar såsom 'pittoreska'. Ordet användes nog till en början en smula utan åtskillnad — Linnerhjelm talar sålunda om 'lika pittoreska som frodiga ängar' — men så småningom får det dock ungefär samma innebörd som det samtidigt för landskapsvyer använda 'romantiskt'. Man menar därmed i allmänhet ett kuperat landskap av målerisk karaktär med djärva linjer och ovanliga belysningseffekter; hästt också med några ruiner eller halvförfallna stugor såsom stämningväckande element. Utvecklingen går naturligtvis långsamt, och ännu vid sekelskiftet räknar säkert den täcka rokokoidyllen de flesta tillbedjarne. Men man skönjer dock redan på många håll den stundande omvärderingen av den svenska naturen.

Ett symptom på denna nya smak äro redan de i de engelska trädgårdarne talrikt uppträdande ruinerna, oftast i 'gotisk' stil. Det står i samband med den från England emanerande vurmen för gotik och med den runpoesi, som samtidigt gjorde sig gällande inom den förromantiska diktningen och till vilken jag sedermera skall återvända.» o. s. v. Denna utredning, med vilken, vad beträffar *pittoresk*, kan jämföras inledningens tredje avsnitt (sid. 78), skola vi ha i minnet, då i det följande *romantisk* användes om landskap e. d.

I sin bekanta, ytterst spirituella och ironiska, tyvärr relativt oundersökta artikel »Om det Romaneska» 1797³, som faktiskt utgör den längsta avhandlingen på svenskt språk om ordet *romanesk* och vilken säkerligen måste ses mot bakgrunden av vissa politiska händelser under Reuterholm, har Leopold kvar den gamla betydelsen »överdriven», ehuru väl att massan av sammanhang, i vilka ordet förekommer, gör en generell tolkning mycket svår. Efter ett konstaterande, att »Roman, Romanesk, kommer af Romance, och icke af Romare», vilket ju icke är riktigt sant, följer en passus: »Man är ej Romanesk blott då, när man ristar sin skönas namn i barken af träden: när man talar om en koja med den man älskar, när man sättes utom sig vid åskådandet af de gröna fälten och susande bäckarne — — —

¹ Sthlm 1794, Företal till Första Häftet, sid. xxiii.

² Sthlm 1918, Förra delen, sid. 468.

³ Silverstolpe, *Läsning i blandade ämnen* N:o 2 & 3, sid. 25, Sthlm 1797.

när man som fordom, svärmar omkring at söka ridderliga äfventyr, eller, som senare skett, räcker fram halsen åt bödelsyxan för äran att säga hvad man kallar *vissa starka saker*. Man är det vid tusen andra tillfällen.» Ordet har väl här sitt gamla innehåll: »överdriven», »fantastisk», vilket ännu mer fixeras i ett sammanfattande uttalande längre fram i uppsatsen¹: »Romaneskt blir då i dess rätta förstånd, allt det vackra och ädla, som det vore lågt och barbariskt at icke med förkjusning höra och läsa, men som det också vore högst narraktigt at någonsin utöfva.»

På liknande sätt kan ett citat ur ett brev från Claes Livijn till Lorenzo Hammarsköld år 1803² tydas: »Jag är din vän. Förr trodde jag det, nu kan jag tryggt svärja därpå, ty du anförtrorde mig din s. k. lifsklenod, hvilken jag ock öfversänder. Stil och skrifsätt voro alltför bra, tankarne alltför romaneska. Dock — jag vill ej reta dig, — jag tiger.»

Det kan knappast råda något tvivel om hur Esaias Tegnér's älskvärda rimbrev 1803³ till A. C. Kullberg, biskopen och balladöversättaren, skall uppfattas. *Romanesk* har där ungefär samma betydelse som i nyss anförda citat ur företalet till Ossian.

»Ack, i den undangömda dal,
så tyst, så romanesk, så sval,
som dertill brukas af poeter,
der jag dig ser i andanom,
poetisk Roland, vanka om,
med hjernan full af rim och eter,
på gudar plundra Helikon
och tysta bygdens näktergaler
till fröjd för Herrar Aderton
och ringa gamman för rivaler.»

Det är tydligen det romantiska landskapet, en aning mera idylliskt uppfattat, som här föresvävat skalden.

I J. G. P. Möllers Tysk och Svensk Ord-Bok 1802⁴ finnes *romanesk* icke upptaget. (*Roman* förekommer däremot med samma definition som i Sahlstedts Svensk Ordbok 1773.) Ordets användning är tydligen på retur men trots detta dyker det upp i Carl Deléns Engelskt och Svenskt Lexikon 1807⁵ som översättning på Romántick. I Westes Svenskt och Fransyskt Lexicon 1807⁶ få vi tolkningen »romanesque, chevaleresque, de roman», vilken vi ju igenkänna från det föregående. Och i Carl Heinrichs Svenskt och Tyskt Lexicon 1814⁷ förefinnes tolkningen »romantisch, romanenmässig, romanenhaft», varav framgår, att *romanesk* och *romantisk* vid denna tid ha ungefär samma innehåll. (Vid *Romanlik* hänvisas till *romanesk*. *Romantisk* översättes med »romantisch».)

Grad- men knappast artskillnad råder mellan den pejorativa och den »landskapliga» betydelsen, som *romanesk* haft i det föregående, och det filosofiska innehåll, närbesläktat med det hos *romantisk*, vilket ordet

¹ A. a., sid. 30.

² I Rudolf Hjärne, *Dagen före drabningen*, Sthlm 1842, sid. 23, D. 13/9 1803.

³ Esaias Tegnér's *Samlade Skrifter*, Jubelfestuppl. 5, Sthlm 1884, sid. 28, 29/6 1803.

⁴ Upsala 1802, Andra Delen.

⁵ Sthlm 1807, Sednare delen.

⁶ Tomen II, sid. 431.

⁷ Christianstad 1814, spalt 168.

får hos Benjamin Höijer i avhandlingen »Om Skön Konst hos de Nyare» c:a 1808.¹ Bland flera exempel väljer jag följande, där H. trots sin förmenta orakelstil på ett utmärkt sätt får fram ordets nya innebörd: »Då det ideal jag gjort mig var et ofullkomligt en chimere i sig sjelft eller då det kunde vara af bättre art, men ej fanns hos objectet, blef denna heroism, såsom vanligt, blott et svärmeri — (det romaneska).» Klarare skola vi få definitionen i samband med *romantisk*, *romantik*, som bl. a. utgöra objekt för Höijers utredning i en avhandling om »Ideer til den Sköna Konstens Historia».

Jämmt trettio år efter det vi första gången påträffa *romanesk* i svensk litteratur, dyker *romantisk*² upp. Det är i Thomas Thorilds »Lyckan» 1784.³ Thorild, som vid denna tid umgicks med planer på en resa till England och f. ö. sysselsatte sig med översättningar av engelska arbeten, från vilka han väl fått ordet, har här med sin smak för stilistiska konsgrepp — i detta fall allitterationen — valt det som pendang till »rasande»: »Ack! Alla starka och stora Passioner hafva förlorat sig, med den Jollertiden, då alla höge Begrepp började blifva rasande och romantiska.» Vi känna igen betydelsen: »överdriven», »fantastisk».

En skiftning av »äventyrlig» med beundrande biton får ordet i en sju år senare hos samme författare förekommande vändning i »En Critik öfver Critiker» 1791⁴, där Thorild som bekant med föga framgång drar en lans för Bager, Bjugg, Hallberg o. a. poetastrar: »På samma sätt, min Herre, — — — som *Don Quixote* är i högsinnighet, så långt öfver Cervantes, som honom diktat, att detta qvicka hufvud visst aldrig hade mägtat göra sin dikt, om han ej ur Riddarsagorna tagit allt hvad i dessa tider inbillningen hade romantiskt och hjertat stort.»

Betydelsen »romanaktig», »överdriven» har *romantisk* i Bagges en smula ansträngt lättfärdiga »Högtids-salm i nöjets tempel»⁵, som finnes tryckt i »Försök af en Yngling» 1794⁶:

»Kom hit vid min sida, sköna brunett,
Men alla slags förbehåll långt från oss jaga,
Låt andra romantiskt för stjernorne klaga
Men du — vårda bättre känslornes rätt.»

Man jämföre med detta innehåll hos *romantisk* den översättning i J. G. P. Möllers Tysk och Svensk Ord-Bok 1802⁷, som lämnas av »*Romantisch*, adj. u. adv. Romantisk, Talad eller beskrifven på et sådant sätt som plägar nyttjas i romaner».

Någon tvekan om ordets innebörd kan heller icke råda i följande utredning om naturen och trädgården, hämtad ur Silverstolpes Litteratur-Tidning för år 1796⁸: »Af detta begrep om Landskap finner man lätt, at

¹ B. Höijer, *Samlade Skrifter*, Sthlm 1825, 2, sid. 364.

² Redan i Jacobus Serenius' *Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum*, Hamburg 1734 förekommer »*romantick*, Adj. fabelaktig».

³ Thorild, *Samlade skrifter*, Uppsala 1820, 2, sid. 111.

⁴ Thorild, *Samlade skrifter*, Uppsala 1820, 3, sid. 42.

⁵ Av R. G:son Berg i *Språk och Stil*, 1906, sid. 121, till vilken S. A. O. B. hänvisar, läst som »Högtids-salen i nöjets tempel».

⁶ Första delen, Sthlm 1794, sid. 63.

⁷ Se sid. 84, not 4, d. a.!

⁸ *Litteratur-Tidning*, 2, Sthlm och Upsala 1796, sid. 367 f.: Recension av översättning av »Philosophiska grundsatser angående härmning af Naturen i Trädgårdar; af C. Heydenreich».

hvarje verkligt landskap måste hafva sin caracter. Och denna caracter består helt och hållet i dess skicklighet, at meddela vår själ en viss stämning, at gifva den en riktning til en fri omväxling af något visst slags föreställningar, til vissa besträfvanden och kännsior. På detta sätt tillägge vi vissa landskap en romantisk caracter, emedan allt det mångfaldiga der sammanverkar, at sätta oss i et bestämdt tilstånd i anseende til våra känslor. — — — I det romantiska landskapet förena sig underbara, rysliga, och äfven förskräckliga scener med ljufva och lekande i en dristig öfverraskande sammanställning, under starka afbrott, til en harmonisk totalbild; — — — vi hänryckas af det underbaras behag; skräck och glädje omväxla i vår själ — — —.» Vi känna igen det romantiska landskapet från utredningen av *romanesk* i företalet till Ossian-upplagan av år 1794 och kunna sätta ordets innebörd i ovanstående citat i samband med den översättning av »*Romantisk*, adj. romantisch, gleichsam wie angenehm bezaubernd», som ges i J. G. P. Möllers Tysk och Svensk samt Svensk och Tysk Ordbok.¹ Att lägga märke till äro också de tolkningar, som förefinnas i Carl Deléns Engelskt och Svenskt Lexikon 1807²: Romántick, adj. ersättes förutom med »Romanesk, romanlik, osannolik; romantisk, inbillad»; av »full af wilda scener». Den tydning av *Romantisk*, adj. Romantique, pittoresque, som lämnas i Westes Svenskt och Fransyskt Lexicon 1807³, kan jämföras med inledningens andra avsnitt (sid. 1 f.) ävensom med citatet från Lamm (sid. 83). — Här kan också nämnas, att Marquis de Girardin, om vilken redan talats i denna uppsats (sid. 1 f.), är den förste, som i sin bok om landskapet med vidlyftig notapparat motiverar sin användning av ordet *romantic*.

Samma tolkning: »pittoresk» e. d. gäller för den beskrivning av »Theaterförhänget i Hamburg, förfärdigadt af Architecten Zimmerman», som är införd i Silverstolpes »Journal för svensk litteratur» 1798.⁴ Förutom Shakespeare, Götz von Berlichingen och en massa andra mer eller mindre allegoriska figurer var ett tempel broderat på ridån. Det heter: »Utsigten på sidorna och bakom Templet förlorar sig i en vidsträckt rymd. På ena sidan ses en romantisk landsbygd, genom hvilken en strid ström, längs efter en ödslig bergssträcka, utgjuter sig i det brusande hafvet.»

Samma innehåll har väl också *romantisk* hos Gjørwell s. å.⁵: »Dock ville jag tillika skryta med Stockholms stora härlighet och tog honom⁶ med mig på ett ställe, där jag än aldrig ätit eller på det till sitt läge så alldeles romantiska värdshuset på söder, nästan vid foten af Katarina kyrka, eller den på Mosebacke belägna källaren *Stockholms Vapen*.»

Hos J. O. Wallin har *romantisk* en av sina ursprungliga betydelse, vilken också påpekats av F. Vetterlund⁷, nämligen »fantastisk», »överklig». I

¹ Även kallad *Deutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Wörterbuch*, Greifswald 1790, Dritter Theil, sid. 1242. Jfr sid. 84, not 4, d. a.

² Se sid. 84, not 5, d. a.!

³ Se sid. 84, not 6, d. a.!

⁴ Andra bandet, Stockholm år 1798, sid. 255.

⁵ *Svenska memoarer och bref utgifna af H. Schück och O. Levertin*, Sthlm 1900, 2, sid. 169: Brev den 8 juni 1798 till fru Lindahl. — Fru L. var Gjørwells dotter.

⁶ Jens Kragh Høst, dansk skriftställare och historiker.

⁷ I *Atterboms sagospel Fågel Blå*, Lund 1900, not sid. 4 f. I denna not, som utgör det första försöket att teckna ordet *romantik* och dess historia i svensk litteratur ävensom vissa utländska förebilder, förefinnas en del mer eller mindre intressanta exempel på ordets förekomst. Till denna not ber jag att få hänvisa.

dikten »Första Uppfostringen»¹ (prisbelönad 1805 av Svenska Akademien under namnet »Uppfostraren») säges om den sanna kvinnan:

»I själens oskuld vis, och kännande och öm
I redbar verksamhet, ej i romantisk dröm,
Med hjertats tjusningskraft och dygdernas exempel
Du gjorde af ditt hus lycksalighetens tempel
Du var prestinna der. —»

Man jämföre med detta citat den översättning av »Romántick, adj. Romanesk, romanlik, osannolik; romantisk, inbillad;», som lämnas i Deléns Lexikon 1807.²

Om ordets innebörd hos Atterbom 1808³ råder ingen tvekan, eftersom han själv lämnat några paralleller till detsamma. I diskussionen om Aurora-förbundets namn säger han bl. a.: »Jag öfverlämnar åt sällskapets ompröfvande, om vi ej borde förbyta namnet *Sällskapet Musicis Amici* i det mycket mer melodiska, innehållsfulla, originella *Aurora-förbundet*. Dels är idén af *Musicis Amici* mycket *flach, gemein* och *unbedeutend* — — —, dels är namnet half-latinskt, långt och släpande, dels uppfyller detta senare romantiska namn i ett enda harmoniskt ord alla fordringar man kan göra af ett namn för vårt sällskap: det uttrycker vårt väsen, uppförande, våra skrifers tendens, våra planer och ändamål m. m. —» Den mest adekvata översättningen av *romantisk* i detta programmatiska uttalande torde vara »upphöjd», »originell», »icke vardaglig». Ordet har här fått en synnerligen uppskattande betydelse.

Samma år (1808) synes *romantik* för första gången uppträda i svensk litteratur. I ett brev från Atterbom den 29 februari d. å.⁴ heter det: »I sommar skall jag äfven lefva romantiskt. Jag skall uppslå mig en löfhydda på en kulle i Åsbo, hvarifrån jag äger en den allra täckaste utsigt. Der skall jag läsa Homeros och Romas erotiska sångare; der skall jag med Tiecks *Romantische Dichtungen* i handen, låta helsa mig af den uppgående solen, och Werners tragedier eller August Schlegels *Todtenopfer* vara mina vänner till hennes nedgång; der skall jag förfärdiga mitt länge tillämnade skaldestycke *Endymion* och min hymn till den gyllene Afrodite. Der skall min moder, Romantiken, åter till en sonlig kyss lyfta mig i sina moderliga armar, ehuru hon obarmhertigt nog utstött mig derifrån i en verld, der jag alldeles icke är hemmastadd.» I denna nästan extatiska utgjutelse (hämtad ur C. W. Böttiger »Aurora-förbundet i Upsala. Litteraturhistorisk skildring») ha *romantisk*, *romantik* blivit symboler för en ny litterär strömning och en ny livsåskådning.⁵

Att *romantik* nu också betraktas som namn på den nya riktningen, framgår av en scen ur »Tungusiska Tragicomedien Rimmorbandet» i *Polyfem* för år 1810⁶, i vilken det heter:

»Polyhistrio: Svärjom då på denna heliga bok ett ewigt hat mot allt tyskeri (han räcker dem Boileaus *Art poetique*. De lägga fingrarna på boken).

¹ *Samlade Vitterhets-Arbeten af Johan Olof Wallin*, Sthlm 1863, 1, sid. 5.

² Se sid. 84, not 5, d. a.!

³ *Svenska Akademiens handlingar* 49, 1874, sid. 336.

⁴ *Svenska Akademiens handlingar* 49, 1874, sid. 314.

⁵ Enligt Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund 1922, s. 652, till vilken i öfverigt hänvisas, skulle det vara från Schiller och Wieland, som denna betydelse inlänas.

⁶ *Polyfem* 1, 1810, N:o 49, 50, 51, 52, sid. 12.

Polyhistorio: Hat mot all sjelfständighet!

Struthio: Mot all kraft!

Markall: Mot all Romantik!»

Filosofisk utformning får *romantisk*, *romantik* liksom det ovan behandlade *romanesk*, vilket senare ord dock, som redan påpekats, undantränges i denna sin användning, hos Benjamin Höijer c:a 1810¹: »Alt som i något afseende kan räknas til det verkliga, kan bli et romantiskt, eller genom phantasien i sjelfva sin verklighet få denna idealitet — således ock människans inre och hon sjelf såsom et intellectuellt naturväsande — väl til friheten naturen emotsatt; — men sedan denna frihet och hvad deraf beror (blifvidt betraktadt) såsom et naturligt eller til naturen hörande — — således idealiska egenskaper tillagda det verkliga. Dertil (tjenade i synnerhet) kärleken, som til sjelfva sin natur är romantik — — och därför (är) kärleken det, som framför andra ämnen bibehållit namnet af det romantiska — och (har blifvit) romanesk, sedan man ej mera tror på eller finner idealiteten i det verkliga — och det romaneska (är) i allmänhet, der (man) alltid ser det verkliga lifvet ur romantisk synpunkt, eller (deri) lägger det idealiska, antingen (man) saknar eller väntar och tror sig finna det i det verkliga lifvets förhållanden — mer in specie (är man) romanesk, då allt i verkliga lifvet dömes och ses efter idealiska förhållanden.» Differensen i betydelsen mellan *romanesk* och *romantisk* framgår av de definitioner, som Höijer lämnat i detta citat. Den — om jag så får säga — upphöjda, verklighetsbetonade innebörd, som *romantisk* här har i motsats till *romanesk* (här uttytt »verklighetsfrämmande, förljugen»), accentueras ytterligare i nedanstående citat, även om ordet här har en något olika skiftning i sin betydelse.

Från 1813 ha vi så en ytterst intressant recension i Palmblads Swensk Literatur=Tidning² av »Dialog öfver Romanen», som varit införd i Phosphoros för år 1812: »Men derimot sakna wi all bestämning af skilnaden mellan det *Romantiska* och det *Sentimentala*: och likwäl är denna skillnad ganska wiktig, då i det dagliga talet man wanligen förwexlar det senare med det förra. Wi tro, således att Romantiken består i sträfbandet efter oändligheten, utan annat skäl än att det så skall, så måste och bör wara, och för det oändliga målets egen skull, i hwar herrlighet själen för öfrigt lefwer såsom i ett närwarande element — så söker sentimentalismen samma mål, men såsom ett aflägsset ideal, hwilket man för *sin* skull, för att återställa en förlorad lycksalighet, önskar få realiseradt. Derföre då romantiken består i en frisk och helig werksamhetskraft, hwars contemplativa sida är rigtad på det allmänna gudomliga, är sentimentaliteten derimot intet annat än en sjuklig längtan, en orkeslös och sig förtärande sjelfcontemplation. Man kan t. ex. säga, att medan Adam och Eva vistades i paradiset, lefde de i ett romantiskt, men sedan de derur blifwit fördrifna, i ett sentimentalt tillstånd.» *Romantisk* har här innehållet »oändlighetslängtande med medveten, verksam inriktning mot målet».

¹ I *Ideer til den Sköna Konstens Historia, Samlade Skrifter* 3, sid. 460.

² N:o 23, Lördagen den 12 Juni 1813, spalt 354.